

EWA GRZESIUK

NIEMIECKIE OŚWIECENIE A WIARA WE WSZECHMOC ROZUMU LUDZKIEGO

Unselig Mittel-Ding von Engeln und von Vieh!
Du pralst mit der Vernunft, und du gebrauchst sie nie.
Was helfen dir zuletzt der Weißheit hohe Lehren?
Zu schwach sie zu verstehn, zu stolz sie zu entbehren,
Dein schwindelnder Verstand, zum irren abgericht,
Sieht oft die Wahrheit ein, und wählt sie dennoch nicht ...¹

Albrecht von Haller

A b s t r a k t. Artykuł jest próbą korekty mitu o wierze niemieckiego oświecenia we wszechmoc rozumu. Autorka, odwołując się do koncepcji zła metafizycznego (*malum metaphysicum*) stworzonej przez G.W. Leibniza, ukazuje, że również późniejsi chronologicznie filozofowie: Ch. Wolff, Ch. Gottsched, A.G. Baumgarten i G.F. Meier konsekwentnie budowali swą refleksję metafizyczną w oparciu o koncepcję Leibniza. Pod pojęciem *malum metaphysicum* Leibniz i pozostali filozofowie niemieckiego oświecenia rozumieli naturalne ograniczenie władz poznawczych człowieka, także rozumu. Wszechmoc była predykatem Boga. Samo używanie terminu „zło metafizyczne” wyklucza wiarę we wszechmoc rozumu ludzkiego, natomiast w tradycji Leibniza filozofowie zakładali możliwość doskonalenia wyższych (rozum) i niższych (zmysły) władz poznawczych człowieka. Jedną z możliwości doskonalenia poznania zmysłowego i przezwyciężenia *malum metaphysicum* była stworzona przez Baumgartena estetyka jako *gnoseologia inferior* i *ars pulchre cogitandi*.

Słowa kluczowe: oświecenie niemieckie; *malum metaphysicum*; mit o wierze we wszechmoc rozumu; Georg Wilhelm Leibniz; Christian Thomasius; Christian Wolff; Christoph Gottsched; Alexander Gottlieb Baumgarten; Georg Friedrich Meier.

Dr hab. EWA GRZESIUK – Katedra Literatury Niemieckojęzycznej od Średniowiecza do XIX wieku w Instytucie Filologii Germańskiej KUL; adres — e-mail: ewa.grzesiuk@kul.lublin.pl

¹ [Albrecht von Haller.] *Gedichte des Herrn von Haller*. Achte Auflage (Zürich: Heidegger und Compagnie, 1762 [1. wyd. 1732], 31. W wolnym przekładzie autorki artykułu: „Nieszczęsne pośrednie stworzenie między aniołem a zwierzem / Chęlpisz się rozumem, choć użytku z niego nie czynisz / Na cóż ci mądrości wysokiej nauki, / gdyś za słaby, by je pojąć, zbyt dumny, by je odrzucić / twój niestały rozum, skazany na błądzenie / choć prawdę pojąć zdoła, wybrać jej nie potrafi zgoła”.

Każdy z badaczy literatury niemieckiej XVIII wieku musi wcześniej czy później skonfrontować się z trzema mitami: 1) mitem zależności filozofii niemieckiej od francuskiej, niestety forsowanym również, a może przede wszystkim przez samych badaczy niemieckich w okresie powojennym, 2) mitem wyższości Okresu Burzy i Naporu nad literaturą oświecenia i 3) mitem wiary we wszechmoc rozumu, jaka miała być cechą oświeceniowej refleksji filozoficznej.

Prawdopodobnie na podstawie wnioskania *per analogiam* z ogromnej popularności Rousseau w Niemczech wywiedziono ten pierwszy mit o rzekomej zależności również dla czasów wcześniejszych. Dla filozofii europejskiej, jeśli można użyć takiego określenia zbiorowego, punktem odniesienia jeszcze w połowie wieku XVIII był Christian Wolff. Podczas gdy pierwsze rozprawy Wolffa powstają, zgodnie z tradycją uniwersytecką, po łacinie, to w latach dwudziestych XVIII wieku zainspirowany koncepcją Christiana Thomasiusa:

[t]ak też greccy filozofowie nie pisali po hebrajsku ani rzymscy po grecku, tylko każdy w swym języku ojczystym. Współcześni Francuzi czynią z tego waloru użytek. Dlaczego my, Niemcy, dajemy się innym wyśmiewać, nie korzystając z tego waloru, tak jakby filozofia i uczoneść nie mogłyby być wykładane w naszym języku. A przyczyna tego, że ten sposób pisania [w języku ojczystym] nie był stosowany przez jednych albo jest przez innych odrzucany, tkwi w tym, że sądzono albo też dano się przekonać, że Arystoteles, Tomasz [św. Tomasz z Akwinu], Szkot [Duns Scotus], Kartezjusz, Gassendi itd. są kamieniem probierczym prawdy²

zaczyna wydawać swoje słynne dzieła rozpoczynające się frazą „Vernünfftige Gedancken ...”. Popularność jego dzieł w Europie przyczyniła się do tego, że około połowy wieku wbrew pierwotnym założeniom powrócił do łaciny jako języka ludzi wykształconych, by ułatwić im recepcję własnych dzieł. O po-

² „So schrieben auch nicht die Griechischen Philosophi Hebraeisch / noch die Römischen Griechisch; sondern ein jeder gebraucht sich seiner MutterSprache. Die Frantzosen wissen sich dieses Vortheils heut zu Tage sehr wohl zu bedienen. Warum sollen denn wir Teutschen stets-während von andern uns wegen dieses Vortheils auslachen lassen / als ob die Philosophie und Gelahrheit nicht in unserer Sprache vorgetragen werden könnte. Daß diese Schreibart vor diesen nicht gebraucht worden / oder von andern verworffen wird / ist wohl die Ursach / weil man gemeinet / oder noch sich beredet / als wenn Aristoteles, Thomas, Scotus, Cartesius, Gassendus u.s.w. der Probierestein der Wahrheit wären.“ Christian Thomasius, *Einleitung zu der Vernunfft=Lehre, worinnen durch eine leichte / und allen vernünfftigen Menschen / Wasserley Standes und Geschlechts sie seyn / verständliche Manier der neue Weg gezeiget wird / ohne die Syllogistica, das wahre / wahrscheinliche und falsche voneinander zu entscheiden / und neue Wahrheiten zu erfinden. Nebst e. Vorrede* [...]. Vierdte u. correctere Auflage (Halle: Salfeld, 1711), 13–14.

pularności swych dzieł nie tylko we Francji i Włoszech, lecz także w Polsce pisał Wolff w autobiografii *Eigene Lebensbeschreibung*: „Powszechnie sądzi się, że moje pisma cieszą się wielką estymą we Francji i Włoszech. Ale wielu zdziwiłoby się, gdyby usłyszeli, że nawet w Polsce otaczane są rosnącym szacunkiem”³. Z wdzięczności za popularyzację swej filozofii w Polsce Wolff zadedykował biskupowi krakowskiemu Andrzejowi Stanisławowi Załuskiemu dwa tomy swej łacińskiej etyki, o czym wspomina uczeń Wolffa Christoph Gottsched⁴.

W XX wieku natomiast przyjęło się, zgodnie z pierwszym wspomnianym mitem, by filozofię niemiecką rozpatrywać na tle filozofii francuskiej, a często w tych porównaniach za punkt odniesienia służyła *Encyclopedia Francuska*. Na konieczność krytycznego namysłu w opisywaniu relacji między oświeceniową filozofią francuską i niemiecką wskazał Norbert Hinske, który w artykule poświęconym Wolffowi odnosi się do opinii bardzo krytycznego wobec Wolffa Jürgena Mittelstrassa⁵. Podczas gdy Mittelstrass pisze o „meza-

³ „Es wird gedacht, daß meine Schrifften in Frankreich und Italien sehr aestimiret würden. Es würden sich aber die meisten darüber wundern, wenn sie auch vernehmen sollten, daß selbst in Pohlen dieselbe in Ansehen kommet. Und ist würcklich zu Warschau eine Disputatio metaphysica gehalten worden bey den Patribus piarum scholarum, welche gantz aus meiner deutschen Metaphysick genommen, wie selbst in der Vorrede gemeldet und meiner cum elogio dabey gedacht wird. Auch haben die Censores ihre approbation cum elogio dazu gesetzt. Es sind viele unter den Magnaten, die sehr viel darauf halten, wie denn auch einige unter Ihnen aus Deutschland geschickte Magistros kommen laßen, die ihre jungen Herren darinnen unterrichten. Insonderheit ist der CronGroßKantzler, der Bischof von Culm, Zaluski, ein großer Patron von mir und meiner Philosophie, der sie andern mit großem Ernst recommendiret und nichts mehr wünschet, als daß dieselbe möchte dociret werden, indem er sich viel gutes vor das gemeine beste davon verspricht”. „Christian Wolffs eigene Lebensbeschreibung”, w Christian Wolff, *Gesammelte Werke*, hrsg. von Jean École u.a. Abteilung I: *Deutsche Schriften*, Band 10: *Biographie*, hrsg. von Hans Werner Arndt (Hildesheim, New York: Olms, 1980), 175–176.

⁴ „Im nächstfolgenden 1750sten Jahre gab er [Wolff] den ersten Theil der Sittenlehre heraus, und schrieb denselben dem durchl. regierenden Herzoge Karl, zu Braunschweig und Lüneburg zu. Hierinn lehrte er die Art und Weise, wie man die Vollkommenheiten seines Verstandes, und der andern zur erkennenden Kraft gehörigen Fähigkeiten, befördern; und also zu denen sogenannten Virtutibus intellectualibus gelangen könne. Darauf folgten 1751 der II und III Theil dieser Sittenlehre, von der Art und Weise, die Vollkommenheiten des Willens zu befördern; und wie die Regierung der sinnlichen Begierde zur Quelle der sittlichen Tugenden werden müsse. Beyde Bände wurden dem Herrn Bischofe von Cracau [Andreas Załuski] zugeschrieben”. Johann Christoph Gottsched, „Historische Lobschrift des weiland Hoch- und wohlgebohrnen Herrn Christians, des H.R.R. Freyherrn von Wolf”, w Christian Wolff, *Gesammelte Werke*, hrsg. von Jean École u.a. Abteilung I: *Deutsche Schriften*, Band 10: *Biographie*, hrsg. von Hans Werner Arndt (Hildesheim, New York: Olms 1980), s. 131.

⁵ Jürgen Mittelstrass, *Neuzeit und Aufklärung. Studien zur Entstehung der neuzeitlichen Wissenschaft und Philosophie* (Berlin, New York: De Gruyter, 1970).

liansie oświecenia z metafizyką” i czyni Wolffowi zarzut „pseudoracjonalności”, a w tonie pochwalnym jako przeciwwagę podaje pojęcie filozofii sformułowane przez *Encyklopedię Francuską*, Hinske udowadnia, że chwalone przez Mittelstrassa pojęcia zostały zaczerpnięte niemal dosłownie z rozprawy Wolffa *Discursus praeliminaris de philosophia in genere* (i należy przy tym dodać: bez podania źródła) i z lekkim sarkazmem konstatuje: „Ta sama myśl, która u swoich źródeł, u Wolffa, jest jedynie produktem czystej ‘pseudoracjonalności’, staje się, skoro tylko używa jej Encyklopedia Francuska, wyrazem racjonalności najwyższej”⁶. Oczywiście błędem byłoby twierdzić, że filozofia francuska nie stanowiła punktu odniesienia dla filozofii niemieckiej: Montaigne stanowi ewidentny punkt odniesienia dla Thomasiusa, do czego też Thomasius się przyznaje, Gottsched przyczynił się do popularyzacji Bayle’a⁷, a Lessing przełożył Hutchesona⁸ i wielu innych przełożyło dzieła francuskich i angielskich filozofów na język niemiecki, ale o zależności trudno jest mówić – lepiej chyba używać terminu „recepja”, a wielu przypadkach należy wręcz mówić o krytycznej recepcji filozofii francuskiej i angielskiej.

Drugi mit, przy którym autorka nie zatrzyma się zbyt długo, to mit wyższości Okresu Burzy i Naporu nad literaturą oświecenia. Niemieccy badacze literatury XVIII wieku skłaniają się ku niewyodrębnianiu tej skądinąd krótkiej fazy z całości oświecenia, włączając ją do późnego oświecenia (*Spätaufklärung*)⁹.

Natomiast przy trzecim micie zatrzymamy się dłużej. Każdy absolwent szkoły średniej w Polsce opuszcza ją z przekonaniem, że jedną z cech oświecenia była bezgraniczna wiara we wszechmoc rozumu ludzkiego¹⁰. A owa

⁶ Norbert Hinske, „Wolffs Stellung in der deutschen Aufklärung”, w *Christian Wolff 1679-1754. Interpretationen zu seiner Philosophie und deren Wirkung*, hrsg. von Werner Schneiders (Hamburg: Felix Meiner, 1983), 306–319, tutaj 308.

⁷ Pierre Bayle, *Historisches und kritisches Wörterbuch*. Nach der neuesten Auflage von 1740 ins Deutsche übersetzt, auch mit einer Vorrede und verschiedenen Anmerkungen versehen von Johann Christoph Gottsched. Mit einem Vorwort von Erich Beyereuther (Hildesheim: Olms, 1975). Nachdruck der Ausgabe Leipzig: Breitkopf, 1741–1744.

⁸ Franz Hutcheson, *Sittenlehre der Vernunft, aus dem Englischen übersetzt*. Erster Band (Leipzig: Wendle, 1756), Zweiter Band (Leipzig: Wendle, 1756) [= *Introduction to Moral Philosophy* (Glasgow: [s.n.], 1755)].

⁹ Takie stanowisko prezentuje choćby Peter-André Alt: *Aufklärung. Lehrbuch Germanistik*. 2. Auflage (Stuttgart, Weimar: Metzler, 2001), 58, a także Björn Vedder: *Wilhelm Heinse und der so genannte Sturm und Drang. Künstliche Paradiise der Natur zwischen Rokoko und Klassik*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2011), Einleitung, który wskazuje na brak jednolitych estetycznych konturów tego prądu i broni się przed używaniem terminu „epoka”.

¹⁰ Przekonanie to przenosi się również na wyższy poziom kształcenia, o czym świadczą choćby treści podręcznika dla studentów germanistyki: Irena Urbanowska, *Von der Aufklärung bis zur Romantik* (Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego,

powielana przez lata opinia stała się niemal dogmatem zaciemniającym faktyczne wyobrażenia tej epoki dotyczące człowieka, jego miejsca w świecie i jego relacji wobec absolutu. Podobnie rzecz ma się w Niemczech¹¹. O ile kształcenie masowe opiera się często na uogólnieniach, to jednak badania naukowe, zwłaszcza te poświęcone wiekowi XVIII, winny opierać się nie na uogólnieniach, lecz być wynikiem krytycznego namysłu i lektury tekstów źródłowych.

Germanistycznych badań literackich nad XVIII wiekiem nie można prowadzić, opierając się jedynie na koncepcjach socjologicznych, a bez odniesień do filozofii, zwłaszcza że twórczość literacką i filozofię łączyła w Niemczech swoista unia personalna, na co wskazywał już Ernst Cassirer¹². Ważni pisarze i teoretycy literatury byli prymarnie profesorami filozofii, a wtórnie pisarzami (do tej grupy należą choćby: Albrecht von Haller, Johann Christoph Gottsched, Johann Jakob Breitinger, Christian Fürchtegott Gellert i Christoph Martin Wieland). Kreacja człowieka w literaturze była pochodną koncepcji filozoficznych, a samą literaturę uważano za źródło praktycznej

2001), 11: „Der Optimismus und Humanismus der Aufklärer floß aus dem Glauben an die uningeschränkte Macht der menschlichen Vernunft”. [„Optymizm i humanizm ludzi oświecenia wypływał z wiary w nieograniczoną moc rozumu ludzkiego”.]

¹¹ Por. choćby: Jochen Schmidt, *Die Geschichte des Genie-Gedankens in der deutschen Literatur, Philosophie und Politik 1750-1945*, Band 1: *Von der Aufklärung bis zum Idealismus* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1985), 38. Autor, charakteryzując wczesne oświecenie niemieckie, pisze tutaj również o jego nieograniczonej wierze w rozum: „Dieses Plädoyer für strikt rationale Kontrolle, für Vernunft, Verstand und Urteil (iudicium), verrät den unbegrenzten Glauben der Frühaufklärung an die Vernunft”. O ile ten tekst powstał w latach osiemdziesiątych XX wieku, akurat w szczytowym punkcie wpływu socjologii na metodologię literaturoznawczą, to o sile witalnej tego mitu świadczy choćby następujący cytat, pochodzący z podręcznika akademickiego: „Bezeichnend für das Zeitalter der Aufklärung ist der Glaube an die Allmacht der Vernunft, daher die Forderung nach Autonomie der Vernunft”. Emmerich Coreth i Harald Schöndorf, *Philosophie des 17. und 18. Jahrhunderts*. 4. Auflage (Stuttgart: W. Kohlhammer GmbH, 2008), 198. Mit ten nie ogranicza się tylko do opracowań literaturoznawczych i wprowadzeń do filozofii – ma się on całkiem dobrze również w naukach prawnych: „Dreh- und Angelpunkt des rationalistischen Weltbildes ist der Begriff einer allumfassenden autonomen und subjektiv geprägten Vernunft. Damit ist der Glaube bezeichnet, daß menschlicher Intellekt, ‚in seiner höchsten und intensivsten Bemühung‘ das Sein erfassen und in ein widerspruchsfreies System von Sätzen bringen kann, womit der Begriff der Vernunft mit Allmacht ausgestattet wird und in die Position des metaphysischen Zentralbegriffs dieses Weltbildes eingewiesen wird”. Markus Pöcker, *Stasis und Wandel der Rechtsdogmatik. Von der rationalistischen Rechtsvorstellung zu einer rechtstheoretische angeleiteten Dogmatik des Öffentlichen Rechts* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2007), 51–52.

¹² Por. Ernst Cassirer, *Die Philosophie der Aufklärung* (Hamburg: Felix Meiner, 2007), 288. [Przekład polski: *Filozofia oświecenia*, przeł. Tadeusz Zatorski (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2010), 251].

wiedzy o człowieku¹³. Powrót do podstaw filozoficznych (i antropologicznych) i lektura nierzadko zapomnianych tekstów zdaje się okazywać bardziej produktywną metodą badań nad XVIII wiekiem niż panująca w literaturoznawstwie germanistycznym od lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku metoda społeczno-krytyczna („Sozialgeschichte”). Pod koniec lat osiemdziesiątych zwolennicy tej metody, bazującej głównie na koncepcjach socjologicznych nurtu neomarksistowskiego, zdali sobie sprawę, że wyczerpała ona swój potencjał¹⁴. Skoncentrowanie się głównie na relacjach społecznych przyniosło zawężenie pola badawczego, a w konsekwencji na marginesie znalazł się obszar refleksji metafizycznej, a jeśli już ten obszar był dyskutowany w ramach tej metody, to głównie w aspekcie krytyki religii. Być może niektórzy czytelnicy zarzucą mi w tym kontekście, że metoda społeczno-krytyczna również koncentrowała się na człowieku, to jednak kwestionując czy wręcz odrzucając jego wymiar metafizyczny, stworzyła ona podatny grunt pod ów interesujący nas schemat myślowy — mit wiary we wszechmoc rozumu, który na fundamencie tekstów głównych filozofów w Niemczech tamtego okresu nie ma racji bytu, co autorka postara się dowieść na podstawie koncepcji *malum metaphysicum*, która była aktualna również w drugiej połowie wieku XVIII.

Przypisywanie ludziom żyjącym w wieku oświecenia zainteresowania kwestiami społecznymi w takiej postaci, jaka jest wypadkową refleksji zainicjowanej przez nauczanie Marksa w wieku XIX, jest nieadekwatne i jest chyba poważnym błędem poznawczym. Retoryczna figura *hysteron proteron* może być ciekawym ozdobnikiem w tekstach literackich, ale jako metodologiczny fundament badań nad odległą epoką i narzucanie jej współczesnego nam punktu widzenia jest chyba swoistą formą nadużycia intelektualnego.

Człowiek wieku XVIII podchwytuje po raz kolejny w dziejach (po antyku i renesansie) hasło poznania samego siebie i dopiero owa refleksja nad samym sobą będzie stanowiła podstawę dla refleksji nad kwestiami społecznymi w drugiej połowie XVIII wieku. Punktem wyjścia refleksji człowieka nad sobą samym na przełomie XVII i XVIII wieku była teoria poznania,

¹³ Jeszcze Schiller w *Schaubühne als moralische Anstalt betrachtet* stwierdzi, że scena teatralna jest szkołą praktycznej mądrości, drogowskazem w prywatnym życiu, niezawodnym kluczem do najtajniejszych zakamarków ludzkiej duszy ” („Die Schaubühne ist [...] eine Schule der praktischen Weisheit, ein Wegweiser durch das bürgerliche Leben, ein unfehlbarer Schlüssel zu den geheimsten Zugängen der menschlichen Seele”. Friedrich Schiller, *Sämtliche Werke in zwölf Bänden*, Band 10 (Stuttgart und Tübingen: Cotta, 1838), 74.

¹⁴ Por. *Nach der Sozialgeschichte. Konzepte für eine Literaturwissenschaft zwischen Historischer Anthropologie, Kulturgeschichte und Medientheorie*, hrsg. von Martin Huber und Gerhard Lauer (Tübingen: Niemeyer, 2000).

a fundamentalną kwestią była jego pewność i niezawodność. Już Christian Thomasius, ów niemiecki filozof, który jako pierwszy zaproponował wykład w języku ojczystym (1688) i który uchodzi za ojca ‘filozofii popularnej’ (Popularphilosophie), zastanawiając się nad źródłem błędów poznawczych wymienia przede wszystkim dwa rodzaje „uprzedzeń”: *praeiudicium auctoritatis* i *praeiudicium praecipitantis*¹⁵ – bezkrytyczne przejmowanie cudzych poglądów i pochopny osąd bez należnego namysłu. Pewność i niezawodność poznania była potem obiektem szczególnej troski Christiana Wolffa¹⁶, który oczywiście akcentował rolę rozumu, ale należy pamiętać, że w centrum jego uwagi było poznanie naukowe, różniące się od poznania człowieka niebędącego naukowcem¹⁷.

Już ten aspekt nieustannego dążenia do pewności poznania winien był zwrócić uwagę zwolenników owej tezy o wierze oświecenia we wszechmoc rozumu ludzkiego na to, że wysiłki filozofów w tej kwestii byłyby zupełnie niepotrzebne, skoro mieliby wierzyć we wszechmoc, a zatem również w najwyższą pewność poznania rozumowego człowieka. Nadaremne byłyby wysiłki Christiana Wolffa, by stworzyć metodę uprawiania nauki – metodę matematyczną, którą z uznaniem wspomina jeszcze Kant¹⁸, a która miała za-

¹⁵ U Thomasiusa i jego uczniów termin ten jest terminem wybitnie gnoseologicznym. I gdy mówimy, że oświecenie walczyło z uprzedzeniami, powinniśmy przede wszystkim pamiętać o dążeniu do pewności poznania i eliminacji błędów poznawczych, które są przyczyną błędnych osądów i błędnych działań podmiotów poznania. Zob. Christian Thomasius, *Einleitung zu der Vernunft-Lehre* [...]. 5. und correctere Auflage (Halle: Salfeld, 1719 [1. wyd. 1691]), 198.

¹⁶ Por. Christian Wolff, *Ausführliche Nachricht von seinen eigenen Schriften die er in deutscher Sprache von den verschiedenen Theilen der Welt-Weisheit herausgegeben auf Verlangen ans Licht gestellet* (Franckfurt am Mayn: Andreä und Hort, 1726),)2^f. W przedmowie do tego dzieła Wolff wspomina, że od najmłodszych lat towarzyszyło mu pragnienie osiągnięcia pewności poznania („Ich habe von der ersten Jugend an ein sehnliches Verlangen nach Gewißheit der Erkänntniß gehabt”) i podkreśla, że bardziej niż inni filozofowie troszczył się o opisanie cech poznania, dzięki którym można osiągać jego pewność („Und aus diesem Triebe ist es kommen / daß ich mich um die Beschaffenheit der Erkänntniß / wodurch man Gewißheit erhält / mehr als andere bekümmert...”).

¹⁷ Christian Wolff, *Vernünfftige Gedancken von den Kräfften des menschlichen Verstandes und ihrem richtigen Gebrauche in Erkänntniß der Wahrheit, den Liebhabern mitgetheilet*. Halle im Magddeb.: Renger, 1744. 12. Aufl. (= Deutsche Logik), 2: „Par. 6. Hierdurch wird die gemeine Erkänntniß von der Erkänntniß eines Welt-Weisen unterschieden. Nemlich einer, der die Welt-Weisheit nicht versteht, kan wohl auch aus der Erfahrung vieles lernen, was möglich ist; allein er weiß nicht den Grund anzuzeigen, warum es seyn kan”. Niewykształconemu człowiekowi wiedzy o tym, co możliwe, może dostarczać doświadczenie, ale w przeciwieństwie do filozofa nie jest on w stanie podać przyczyn możliwości pewnych zjawisk, co jest cechą poznania filozoficznego. W terminologii wczesnego oświecenia „Weltweisheit” była określeniem filozofii, a termin „Weltweiser” określeniem filozofa.

¹⁸ Zob. Immanuel Kant, *Vorrede* do drugiego wydania *Kritik der reinen Vernunft* (Riga: Bey Johann Friedrich Hartknoch, 1787; 1. Aufl. 1781), XXXVI-XXXVII.

gwarantować pewność i niezawodność poznania naukowego. Nadaremne byłyby ponadto wysiłki Alexandra Gottlieba Baumgartena i Georga Friedricha Meiera, by stworzyć naukę udoskonalającą niższe władze poznawcze — estetykę. A nauka ta nie powstałaby w takiej postaci, jaką zaproponował Baumgarten, gdyby punktu wyjścia nie stanowiła świadomość niedoskonałości aparatu poznawczego człowieka. Świadomość ta stanowiła wspólne przekonanie, łączące niemieckich filozofów oświecenia.

Tradycję krytycznego namysłu nad władzami poznawczymi człowieka, jaka towarzyszyła filozofii od jej początków, uzupełnił o ważny aspekt Gottfried Wilhelm Leibniz w *Teodycei*, gdy opisywał *conditio* najdoskonalszego spośród stworzeń. Za punkt wyjścia posłużył mu model Augustyna¹⁹, który opisał niedoskonałość człowieka używając diady: *malum physicum* i *malum morale*. Leibnizowi ważne wydało się zaakcentowanie trzeciego aspektu niedoskonałości człowieka, odnoszącego się do jego władz poznawczych, do diady Augustyna dodał więc trzecie *malum*: *malum metaphysicum*. W paragrafie 21 *Teodycei* czytamy:

21. Zło można ujmować w sensie metafizycznym, fizycznym i moralnym. *Zło metafizyczne* polega na zwykłej niedoskonałości, *zło fizyczne* — na cierpieniu, a *zło moralne* — na grzechu. Chociaż więc zło fizyczne i zło moralne nie są wcale konieczne, wystarcza, że są one możliwe na mocy wiecznych prawd. A ponieważ ów niezmierny *obszar* prawd zawiera możliwości, musi istnieć nieskończona wielość możliwych światów, zło musi wchodzić w skład wielu z nich i nawet najlepszy ze wszystkich światów musi je zawierać. To właśnie skłoniło Boga do przyzwolenia na zło²⁰.

Na pierwszy rzut oka w cytacie tym trudno dopatrzeć się odniesienia do rozumu, ale gdy powrócimy do paragrafu 20, związek ten ukaże się w całej swej oczywistości: „Trzeba bowiem zauważyć, że jeszcze przed grzechem występuje *pierwotna niedoskonałość stworzenia*, gdyż stworzenie jest z istoty swojej ograniczone. Dlatego nie może ono wszystkiego wiedzieć, myli się

¹⁹ Por. Werner Schüßler, Christine Görger, *Gott und die Frage nach dem Bösen. Philosophische Spurensuche: Augustin – Scheler – Jaspers – Jonas – Tillich – Frankl* (Berlin: Lit Verlag 2011), o Augustynie s. 13-36; Walter Simonis, *Schmerz und Menschenwürde. Das Böse in der abendländischen Philosophie* (Würzburg: Königshausen & Neumann, 2001, s. 208; Werner Schüßler, „Das Übel als ‚privatio boni‘. Herkunft, Bedeutung und Aktualität dieser Lehre”. *Prima Philosophia* 14/2 (2001): 123–131.

²⁰ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Teodycea. O dobroci Boga, wolności człowieka i pochodzeniu zła*, przeł. Małgorzata Frankiewicz, Wstęp: Jerzy Kopania (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001), 138.

i popełnia błędy”²¹. Ontologiczną cechą bytu, jakim jest człowiek, jest zatem niedoskonałość odnosząca się do wszelkich cech odróżniających go od pozostałych stworzeń, a przede wszystkim rozumu.

Na tle tego cytatu teza o wierze oświecenia we wszechmoc rozumu ludzkiego nie powinna była w ogóle powstać. Należy zatem postawić pytanie, czy Leibniz był może jedynym z filozofów niemieckiego oświecenia, w którego metafizyce idea trojakiego *malum* stanowiła fundament antropologiczny? Właściwa odpowiedź na tak postawione pytanie musi być przecząca. Przekształcając diadę Augustyna do triady, Leibniz zainicjował bowiem tradycję sięgającą aż do autorów będących inspiracją dla przedkrytycznego Kanta, a mianowicie Alexandra Gottlieba Baumgartena i jego ucznia Georga Friedricha Meiera²².

Po Leibnizu terminu tego używa Christian Wolff, powszechnie uważany za ojca racjonalizmu niemieckiego. W *Teologii naturalnej*, w kontekście refleksji nad złem, Wolff pisze (przekład E.G.):

I z tego powodu, że owo zło polega na ograniczoności istotowych cech (par. 372 pierwszej części *Teologii naturalnej*), a taka konieczność jest nieuchronna, która wynika z istoty [danej] rzeczy (315.§. *Ontologii*²³); stąd też zło metafizyczne jest konieczne w sposób nieuchronny i nieodwracalny. [...] Konkretny przykład unaocznia tę kwestię. Ograniczenia zdolności poznawczych duszy ludzkiej są złem metafizycznym²⁴.

Wolff zatem *expressis verbis* odnosi *malum metaphysicum* do władz poznawczych człowieka.

²¹ Tamże, 137.

²² W posłowiu do: Gerhard Lehmann, *Kants Tugenden. Neue Beiträge zur Geschichte und Interpretation der Philosophie Kants* (Berlin, New York: De Gruyter, 1980), 271, przyp. 6 — Baumgarten i Meier są nazwani „autorami Kanta”. Por. także: Clemens Schwaiger, *Alexander Gottlieb Baumgarten — ein intellektuelles Porträt. Studien zur Metaphysik und Ethik von Kants Leitautor* (Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 2011).

²³ Christian Wolff, *Philosophia prima sive ontologia methodo scientific[a] pertractata, qua omnis cognitionis humanae principia continentur* (Francofurti et Lipsiae: Renger, 1736), 247: „Necessitas absoluta est, quae ex essentia tenis oritur...”

²⁴ „Und weil eben dieses Böse in der Einschränkung der wesentlichen Bestimmungen bestehet (372.§. des ersten Theils der natürl. Gottesgel.), diejenige Nothwendigkeit aber unumgänglich ist, welche aus dem Wesen eines Dinges entstehet (315.§. der Grundwiss.); so ist das metaphysische Böse unumgänglich nothwendig. [...] Ein Beyspiel wird die Sache offenbar machen. Die Einschränkungen des Erkenntnisvermögens in der menschlichen Seele sind ein metaphysisches Böse”. [Christian Wolff,] *Herrn Christian Wolfs / Königl. Preuß. Geheimen Raths, ... / Natürliche / Gottesgelahrheit / nach beweisender Lehrart / abgefasset. / Zweyter Theil, / Darin die / Wirklichkeit und Eigenschaften / Gottes / Aus dem Begriff des vollkommensten Wesens / und der / Natur der Seele bewiesen, / Wie auch / die Gründe der Gottesverleugnung / Deisterey, Fatalisterey, Spinozisterey / und andern schädlichen Irrthümer / von GOTT / über den Haufen gestossen werden. / Aus der lateinischen Urkunde übersetzt. / (Halle: Renger, MDCC XLIII [1744]), przedmowa, brak paginacji.*

Wolff ponadto wspomina, że Leibniz był tym filozofem, który postulował konieczność uzupełnienia systemu nauk o logikę niższych władz poznawczych, czyli zmysłów²⁵. Skoro istnieje logika wyższych władz poznawczych (w terminologii niemieckiej nazywana *Vernunftlehre*), powinno się stworzyć paralelną naukę opisującą podstawy poznania zmysłowego. Ów postulat Wolff podchwyci, ale *logica probabilium*, czy *logica inferior* nie będzie jego dziełem, lecz dopiero dziełem Baumgartena²⁶. Racjonalizm niemiecki – wbrew współczesnym wyobrażeniom o nim – nie ograniczał się zatem tylko i wyłącznie do refleksji nad rozumem: Wolff poświęcił – zgodnie z sugestią Christiana Thomasiusa, by przedmiotem refleksji filozoficznej był „cały człowiek”²⁷ – odrębne dzieła emocjom²⁸, dzięki czemu stworzył podwaliny psychologii jako odrębnej dyscypliny naukowej.

²⁵ Zob. Christian Wolff, *Vernünfftige Gedancken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, und allen Dingen überhaupt, Den Liebhabern der Wahrheit mitgetheilet von Christian Freyherrn von Wolff* [...] (Halle: Renger, 1751), § 402, 245: „Und hat schon der Herr von Leibnitz mehr als einmahl angemercket, daß es noch an einer Vernunfts-Kunst des Wahrscheinlichen fehle. Es haben zwar Hugenius, Jacobus Bernoullii, Monmort, und Mowre, in der Materie vom Spielen, und einige Engelländer in einigen andern Materien davon einige Proben gegeben: allein das ist nur noch ein kleiner Anfang zu nennen. Unterdessen ist es in den menschlichen Geschäften meistens auf Wahrscheinlichkeit ankommt, und man dannenhero das wahrscheinliche erwählen soll; so wäre es eine sehr nützliche Arbeit, wenn man diese Kunst zu Stande brächte”.

O koncepcji *logica probabilium* u Leibniza pisali: Rüdiger Campe, „Der Effekt der Form. Baumgartens Ästhetik am Rande der Metaphysik”, w *Literatur als Philosophie – Philosophie als Literatur*, hrsg. von Eva Horn, Bettine Menke, Christoph Menke (München: Wilhelm Fink, 2006), 17–33, zwłaszcza s. 17–18; Rüdiger Campe, *Spiel der Wahrscheinlichkeit. Literatur und Berechnung zwischen Pascal und Kleist* (Göttingen: Wallstein, 2002), 345. Wskazanie na Wolffa w Dieter Kimpel: „Christian Wolff und das aufklärerische Programm der literarischen Bildung”, w *Christian Wolff 1679-1754. Interpretationen zu seiner Philosophie und deren Wirkung*, hrsg. von Werner Schneiders (Hamburg: Felix Meiner, 1983), 203–236; zwłaszcza 205.

²⁶ Alexander Gottlieb Baumgarten, *Aesthetica*. Scripsit Alexand[er]. Gottlieb Baumgarten. [Frankfurt]: Kleyb, 1750, 1758.

²⁷ Christian Thomasius, *Einleitung Zu der Vernunfft=Lehre* [...]. 5. und correctere Auflage. Halle: Salfeld, 1719, s. 19. [1. wyd. Halle 1691]. [§.1. „Wenn der Mensch nicht weiß / worinnen seine Vernunfft besteht / wie will er dieselbe brauchen die Warheit zu erforschen. Wie will er aber wissen / was seine Vernunfft sey / wen er nicht vorher weiß / was der ganze Mensch sey”.] Zob. także: Stefan Borchers, *Die Erzeugung des „ganzen Menschen“. Zur Entstehung von Anthropologie und der Ästhetik an der Universität Halle im 18. Jahrhundert* (Berlin, New York: De Gruyter, 2011).

²⁸ Christian Wolff, *Psychologia empirica methodo scientifica pertractata, qua ea, quae de anima humana indubia experientiae fide constant, continentur et ad solidam universae philosophiae practicae ac theologiae naturalis tractationem via sternitur* (Francofurti & Lipsiae: Renger, 1732; Tenże, *Psychologia rationalis methodo scientifica pertractata, quae ea de anima humana indubia experientiae fide innotescunt, per essentiam et naturam animae explicantur, et ad intimiorem naturae ejusque auctoris cognitionem profunda proponuntur* (Francofurti & Lipsiae: Renger, 1734. Zob. Norbert Hinske, „Wolffs empirische Psychologie und Kants pragmatische Anthropologie. Zur Dis-

Uczeń Wolffa – Johann Christoph Gottsched, profesor filozofii, a literaturoznawcom-germanistom znany bardziej jako teoretyk i krytyk literatury, w swej propedeutyce filozofii, która miała spopularyzować założenia systemu Wolffa²⁹, dyskutuje w kontekście istnienia zła kwestię, czy Bóg musi zachowywać zło w świecie, i daje taką odpowiedź (przekład E.G.):

W odniesieniu do zła, jakie istnieje w świecie, należy zapytać, czy Bóg musi je utrzymywać i czy Boga, gdyby to czynił, nie należałoby nazwać przyczyną zła. Już wcześniej ukazaliśmy, że cechą każdego stworzenia jest pewna doskonałość, a więc jest ono pod względem metafizycznym dobre; chociaż niektóre stworzenia są bardziej doskonałe [dobre] niż inne (par. 262). Owo dobro jednak ma w przypadku wszystkich rzeczy skończonych swe ograniczenia: a ową ograniczoność rzeczy nazywamy niedoskonałością, lub złem metafizycznym³⁰.

Alexander Gottlieb Baumgarten, twórca dzieła *Aesthetica* (1750/58) jest następnym filozofem niemieckim, w którego *Metafizyce*³¹ idea *malum* od-

kussion über die Anfänge der Anthropologie im 18. Jahrhundert”. *Aufklärung* 11 (1996): 99–107.

²⁹ Johann Christoph Gottsched, „Erste Gründe der gesammten Weltweisheit”. Teil I, w Johann Christoph Gottsched, *Ausgewählte Werke*, hrsg. von P[hillip]. M[arshall]. Mitchell, Bd. V, 1 (Berlin, New York: De Gruyter, 1983); Johann Christoph Gottsched, „Erste Gründe der Gesammten Weltweisheit. (Praktischer Teil)”, w *Ausgewählte Werke*, hrsg. von P[hillip] M[arshall] Mitchell, Bd. V, 2 (Berlin, New York: De Gruyter, 1983). W przekładzie Mizlera de Koloff stała się ta propedeutka wiodącym podręcznikiem w szkołach pijarskich w osiemnastowiecznej Polsce: *Pierwsze prawdy / Caley / FILOZOFII / w których / Wszystkie Filozofskie Nauki / przywoitym porządkiem wyłożone i na / dwie części podzielone są; / Kwoli tym, ktorzy publiczne w Akade- / Miach lekcyę biorą. / Napisane / Z przydatkiem krotkiej Historji Filozof- / skiej, tudzież potrzebnych figur / i reiestru rzeczy. / przez / JANA KRZYSZTOFA GOTTSCHEDA / Orydnaryinego Logiki i Metafizyki Extraordyna- / ryinego Poëtyki Professora, Wielkiego Xsią- / żęcego / Kollegium Kolegi, po kilkakroć / AKADEMII LIPSKEY REKTORA / Po Polsku tłumaczone / z Przedmową J.P. Wawrzyńca / Mitzlera de Kolof. / Część Theoryczna[!] albo uważająca Edycyi / czwartej poprawioney i pomnożonéy. // w WARSZAWIE / Drukarni Mitzlerowskiej Roku 1760. Dzieło znajduje się w zbiorach BU KUL, sygn. P XVIII 865 adl.*

³⁰ Johann Christoph Gottsched, „Erste Gründe der gesammten Weltweisheit”, w Tenże, *Ausgewählte Werke*, hrsg. von P. M. Mitchell, Bd. V,1 (Berlin, New York: De Gruyter, 1983), 620: „Nur von dem Bösen fraget es sich, welches in der Welt ist, ob Gott auch dieses erhalten müsse? und ob er, wenn er solches thäte, nicht die Ursache des Bösen zu nennen wäre? Wir haben schon oben gezeiget, daß ein jedes Geschöpf einige Vollkommenheit an sich hat, und also metaphysisch gut ist; ob wohl eines immer besser ist, als das andere (262.§.). Dieses Gute nun, hat bey allen endlichen Dingen seine Schranken: und diese Einschränkung der Dinge nennen wir die Unvollkommenheit, oder das metaphysische Böse”.

³¹ Biblioteka Uniwersytecka w Gdańsku posiada w swych zbiorach egzemplarz *Metafizyki* Baumgartena z odręcznymi notatkami Kanta. Redaktorzy współczesnego wydania tego dzieła wskazują w jednym z przypisów na owo znalezisko i jego autora: „Vor kurzem ist ein durchschossenes Handexemplar Kants der dritten Auflage [der *Metaphysik* von Baumgarten] von 1750

grywa nadal istotną rolę. Baumgarten definiuje je w następujący sposób: „Konieczne negacje [istniejących bytów] są złem metafizycznym; albo: rzecz jest zła pod względem metafizycznym, o ile cechą przynależną jej w sposób konieczny jest jej niedoskonałość”³² (przekład E.G.).

Georg Friedrich Meier, uczeń i popularyzator nowej dyscypliny *gnoseologia interior*, stworzonej przez Baumgartena, podaje następującą definicję interesującego nas pojęcia: „[...] niedoskonałości istoty i cech nazywane są złem metafizycznym lub po prostu złem absolutnie koniecznym. [...] O złu metafizycznym należy wspomnieć tutaj w szczególności sposób, jest ono bowiem źródłem wszelkich niedoskonałości rzeczy skończonych”³³ (przekład E.G.).

Thomasius, Baumgarten i Meier – ci dwaj ostatni ważni dla przedkrytycznego Kanta – zniknęli z refleksji filozoficznej poświęconej wiekowi XVIII już w wieku XIX, co było wątpliwą zasługą Hegla, który zarzucił metafizyce Wolffa „miałkość”, a całą jego filozofię określił terminem „Populärphilosophie”. Termin ten żadną miarą nie miał charakteru pozytywnego i ponadto negatywnie napiętnował Baumgartena, Crusiusa, nauczyciela Kanta, jak też Mendelssohna, ważnego dla germanistów teoretyka tragedii: „Pod względem treści filozofia Wolffa jest zatem filozofią popularną, nawet jeśli pod względem formy uznaje myślenie. Filozofia Wolffa panowała aż do Kanta. Baumgarten, Crusius, Mendelssohn są poszczególnymi kontynuatorami wolfianizmu; ten ostatni uprawiał filozofię w formie bardziej popular-

wiederaufgefunden worden. Der ganz junge Kant hat es offensichtlich vor der Aufnahme seiner akademischen Lehrtätigkeit benutzt. Cf. Werner Stark: Kantiana ohne Kiste. Überraschender Fund in Danzig. In: Neue Zürcher Zeitung von 20.12.2000, S. 34. Ediert worden sind seine Eintragungen darin bislang noch nicht. [...] Nach freundlicher Auskunft von Herrn Prof. Dr. Werner Stark vom 29. Januar 2009 existiert derzeit nicht einmal ein »schlüssiges Konzept« für eine Edition. Eine – vorläufige – Beschreibung des Exemplars durch Stark findet man unter der Überschrift *Kurze Expertise zum durchschossenen Danziger Exemplar* (Fa 25989/3) von Alexander Gottlieb Baumgarten: *Metaphysica* (Halle 1750) unter web.uni-marburg.de/kant/webseite/nbe_gd_m3.htm.” Alexander Gottlieb Baumgarten, *Metaphysik*, hrsg. von Günter Gawlick und Lothar Kreimendahl (Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 2011), IX, przyp. 3.

³² Alexander Gottlieb Baumgartens [...] *Metaphysik*, hrsg. von Georg Friedrich Meier (Halle: Hemmerde, 1766), 43: „§.109. Die schlechterdings nothwendigsten Verneinungen [negationes] sind das metaphysische Uebel (malum metaphysicum); oder ein Ding ist metaphysisch böse, in so ferne es eine schlechterdings nothwendige Unvollkommenheit hat”.

³³ [Georg Friedrich Meier.] *Georg Friedrich Meiers ... Metaphysik*. Erster Theil (Halle: Hemmerde, 1755), 226: „... die Unvollkommenheiten des Wesens und der Eigenschaften, werden das metaphysische Uebel, oder das schlechterdings nothwendige Uebel genannt. [...] Das metaphysische Uebel muß hier sonderlich bemerkt werden, weil dasselbe die Quelle aller Unvollkommenheiten endlicher Dinge ist”.

nej, dowodzącej dobrego smaku”³⁴. Thomasiusa nie raczył Hegel nawet wspomnieć. XX wiek zaś, traktując Hegla za autorytet, popełnił wobec wieku XVIII swoiste *praeiudicium auctoritatis*, traktując wyżej wspomnianych, poza samym Wolffem, niejako za niewarty uwagi plankton filozoficzny. Dopiero w drugiej połowie tego wieku zaczęto odkrywać na nowo tych zapomnianych myślicieli. Odkrycie Thomasiusa dla wieku XX to zasługa Wernera Schneidersa³⁵ i całej rzeszy literaturoznawców, renesans Baumgartena umożliwiły pierwsze pełne przekłady *Estetyki* i *Metafizyki* na język niemiecki³⁶, Meier zaczął powracać do łask w latach dziewięćdziesiątych³⁷. Wszyscy trzej są bardzo istotni dla badań nad literaturą i teorią literatury XVIII wieku prowadzonych za pomocą metody zwanej antropologią literacką, której zwolenniczką jest autorka tego tekstu.

Być może w braku recepcji tych filozofów w XX wieku tkwi przyczyna powierzchownego potraktowania władz poznawczych człowieka, a rezygnacja z wymiaru metafizycznego pod znakiem metody społeczno-krytycznej³⁸

³⁴ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, „Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. Dritter Teil. Neuere Philosophie. II. Abschnitt: Periode des denkenden Verstandes”, w *Werke in zwanzig Bänden*, Bd. 20 (Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1979), 263–264: „Ihrem Gehalt nach ist die Wolffische Philosophie also schon Populärphilosophie, wenn sie der Form nach das Denken gelten läßt. Die Wolffische Philosophie hat bis auf Kant geherrscht. Baumgarten, Crusius, Mendelssohn sind einzelne Bearbeiter der Wolffischen Philosophie; der letzte hat in populärerer, geschmackvollerer Form philosophiert”.

³⁵ Między innymi: *Christian Thomasius 1655-1728. Interpretationen zu Werk und Wirkung: mit einer Bibliographie der neueren Thomasius-Literatur*, hrsg. von Werner Schneiders (Hamburg: Felix Meiner, 1989).

³⁶ Alexander Gottlieb Baumgarten, *Ästhetik. Lateinisch-Deutsch*, 2 Bde, hrsg. von Dagmar Mirbach (Hamburg: Felix Meiner, 2007); Tenże, *Metaphysica. Historisch-kritische Ausgabe*, Übersetzt, eingeleitet und herausgegeben von Günter Gawlick und Lothar Kreimendahl (Stuttgart: Frommann-Holzboog, 2011).

³⁷ Zob. Georg Friedrich Meier, *Frühe Schriften zur ästhetischen Erziehung der Deutschen*. Tl. 1: *Das Streben nach den philosophischen Grundsätzen einer neuen deutschen Dichtung*. Mit Textkommentar, Zeittafel und einem Nachwort herausgegeben von Hans-Joachim Kertscher und Günter Schenk (Halle/Saale: Hallescher Verlag, 1999); Tl. 2: *Der „kleine Dichterkrieg“ zwischen Halle und Leipzig*. Mit Textkommentaren, Zeittafeln und einem Nachwort herausgegeben von Hans-Joachim Kertscher und Günter Schenk (Halle/Saale: Hallescher Verlag, 2000); Tl. 3: *Philosophische Ästhetik – Literaturtheorie – Neue Deutsche Literatur*. Mit Textkommentar, Zeittafeln und einem Nachwort herausgegeben von Hans-Joachim Kertscher und Günter Schenk (Halle/Saale: Hallescher Verlag, 2002).

³⁸ W odniesieniu do estetyki Baumgartena reprezentatywna wypowiedź dla tego metodologicznego trendu traktuje metafizykę jako „knebel”: Hans Adler, „Utopie und Imagination. A.G. Baumgartens Fiktionstheorie am Rande der Aufklärung”, w *Positive Dialektik. Hoffnungsvolle Momente in der deutschen Kultur*. Festschrift für Klaus L. Berghahn zum 70. Geburtstag, hrsg. von Jost Hermand (Bern u.a.: Peter Lang Verlag, 2007), 17–28, tutaj 25: „Die neue ästhetisch

ułatwiła stworzenie schematu myślowego przypisującego ludzkiemu rozumowi nieomyślność, podczas gdy niemieckie oświecenie ustami swych prominentnych przedstawicieli określało człowieka jako wprawdzie najdoskonalwsze wśród stworzeń, to jednak wyposażone w niedoskonały, acz perfektybilny aparat poznawczy. Rolę rozumu oczywiście podkreślano po wielokroć, począwszy od Leibniza, poprzez Thomasia, Wolffa, Baumgartena, Meiera, Kanta, aż po Herdera, przy czym wszyscy zgodnie podkreślali, że jest on cechą gwarantującą człowiekowi pierwsze zaszczytne miejsce w hierarchii stworzeń i odróżniająca go od zwierząt. To jednak żaden z nich nie wierzył we wszechmoc rozumu ludzkiego, a wszyscy ze wspomnianych tutaj myślicieli byli zgodni co do tego, że doskonałość jest cechą rozumu Boga.

Konieczność udoskonalania rozumu człowieka była spadkiem, jaki pozostawił Leibniz swym uczniom, gdy stwierdził istnienie swoistej luki w systemie nauk, a zwłaszcza w gnoseologii: Skoro ogólnie akceptuje się dwa źródła poznania, a mianowicie rozum i zmysły, przy czym rozum to władza wyższa, a zmysły to władza niższa i skoro istnieje gnoseologia rozumowa, to także powinna powstać *gnoseologia inferior*. Niedoskonałość rozumu jest zatem konsekwencją dwoistości władz poznawczych: także dla filozofów oświecenia było oczywiste: *nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu*. Wolff wspomina tę niezrealizowaną przez Leibniza ideę, ale nie nadaje jej wymiernego kształtu, pozostawiając ją jako wyzwanie dla następnych pokoleń. Baumgarten nie tylko przyjmuje ideę *malum metaphysicum* za ontologiczny fundament człowieka, lecz także proponuje naukę, która będzie miała za zadanie doskonalic człowieka-twórcę i stanowić jedyną w swym rodzaju możliwość przewycięzania owego zła metafizycznego, choć na moment, w akcie twórczym. Baumgarten pojmie tę nową logikę niższych władz poznawczych jako *ars analogi rationis, ars pulcre cogitandi*³⁹, a twórcę, któremu uda się doskonalenie niższych władz i którego ważną cechą będzie *ingenium venustum*⁴⁰, nazwie *felix aestheticus*⁴¹, co przyniesie jego zwolennikom, zwłaszcza Meierowi, ze strony zwolenników Wolffa niechlubny epitet „pięknoduchów/Schöngeist”⁴².

begründete Ästhetik verblieb in der metaphysischen Knebelung und konnte deshalb ihr schöpferisches Potential nicht voll entfalten”.

³⁹ A.G. Baumgarten, *Ästhetik*, 10: „Aesthetica (theoria liberalium artium, gnoseologia inferior, ars pulchre cogitandi, ars analogi rationis) est scientia cognitionis sensitivae”.

⁴⁰ Tamże, par. 29, s. 2; par. 39, s. 34.

⁴¹ Tamże, par. 27, s. 26.

⁴² Por. wstęp do współczesnego wydania: Georg Friedrich Meier, *Versuch einer allgemeinen Auslegungskunst*, hrsg. von Axel Bühler und Luigi Cataldi Madonna (Hamburg: Felix Meiner,

Obecnie także w Polsce zdaje się zaznaczać renesans Baumgartena. W 2013 r. ukazały się dwie monografie Piotra Kozaka i autorki tego artykułu⁴³, natomiast rok wcześniej ukazał się polski przekład *Metafizyki*⁴⁴. Piotr Kozak dał się chyba ponieść entuzjazmowi i nadał swej książce tytuł *Wychować Boga*⁴⁵. Na tle idei *malum metaphysicum*, którą wspomina sam Baumgarten w par. 557 swej *Estetyki*⁴⁶, trudno podzielać ten entuzjazm. Bez koncepcji *malum* nie byłoby estetyki Baumgartena, która porusza się w ramach możliwości poznawczych człowieka, na co wskazał już Ernst Cassirer⁴⁷. W par. 12 Baumgarten nazywa zmysły „göttliche Gabe”, Bożym darem, ale przypisywanie sobie możliwości kreacji równej Bogu jest wyrazem pychy człowieka, obcej filozofom niemieckiego oświecenia. Już Ursula Franke studziła zapał entuzjastów sądzących, że każdy może stać się *felix aestheticus* z tego tylko względu, że posiada zmysły – sama *dispositio* nie przekształca się *per se* w *habitus*⁴⁸. W par. 399 Baumgarten nie pozostawia swoim czytelnikom złudzeń. Pierwsza zasada wzniosłości brzmi: „Alles Menschliche [...] muß dem Göttlichen unterworfen werden”⁴⁹ – wszystko, co ludzkie, musi być podporządkowane temu, co boskie. Cel, do którego winien dążyć twórca doskonalący swe zmysły, to *magnanimitas genere maxima* (od par. 412), a Dagmar Mirbach, tłumaczka Baumgartena, określa jako najwyższą formę etycznej wielkości człowieka-twórcy „Gemeinschaft mit dem Göttlichen”⁵⁰ – wspólnotę z tym, co boskie. W dążeniu do prawdy człowiek-twórca

1996), XIX: „Wolff hat Meier wohl nicht hochgeschätzt, er scheint in ihm einen „Schöndenker“ gesehen zu haben”. Ponadto autor podpisujący się „L.” pisze o nastawieniu Wolffa do nowej dyscypliny: „Wolff, der große Wolff, der die schönen Künste und Wissenschaften wenig kannte, wie oft machte er sich in einen Vorlesungen über die Sprachgelehrten und Schöndenker, wie er sich ausdrückte, lustig”. *Vermischte Beyträge zur Philosophie und den schönen Wissenschaften*. Ersten Bandes erstes Stück, Breslau 1762: 25.

⁴³ Ewa Grzesiuk, *Das Faszinosum Mensch. Das Interesse am Menschen im Nexus von Philosophie, Ästhetik und Literatur in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts in Deutschland* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2013).

⁴⁴ Alexander Gottlieb Baumgarten, *Metafizyka*, przeł. Jacek Surzyn (Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki, 2012).

⁴⁵ Piotr Kozak, *Wychować Boga. Estetyka antropologiczna Alexandra Gottlieba Baumgartena na tle myśli niemieckiej pierwszej połowy XVIII wieku* (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2013). Monografia zawiera przekład wybranych fragmentów *Estetyki* (s. 307–346) i *Wykłady z estetyki* (s. 345–369).

⁴⁶ A.G. Baumgarten, *Ästhetik*. Lateinisch-Deutsch, Bd. 1, 535.

⁴⁷ Ernst Cassirer, *Freiheit und Form* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1975), 77.

⁴⁸ Ursula Franke, „Die sinnliche Erkenntnis – was sie ist und was sie soll. Baumgartens Ästhetik-Projekt zwischen Kunstphilosophie und Anthropologie”, *Aufklärung* 20 (2008), Themenschwerpunkt: Alexander Gottlieb Baumgarten, 73–99, tutaj 97.

⁴⁹ A.G. Baumgarten, *Ästhetik*. Lateinisch-Deutsch, Bd. 1, 377.

⁵⁰ Dagmar Mirbach, „Einführung zur fragmentarischen Ganzheit von Alexander Gottlieb

może osiągnąć w „prawdzie estetykologicznej (*veritas aesthetologica*)”⁵¹ jedynie najwyższą z możliwych do osiągnięcia przez człowieka miarę prawdy, która jako taka jest przynależna Bogu, a nieosiągalna dla człowieka⁵².

Wskazując ‘człowiekowi estetycznemu’ drogę, która może doprowadzić go w pobliże Boga i choć na moment przewyciężyć *malum metaphysicum* i aktywować w nim ‘boską cząstkę’, by w swych dziełach tworzył własne światy, Baumgarten nie pozostawia jednak człowiekowi iluzji, że może kiedykolwiek stać się równym ani też że może kiedykolwiek prześcignąć Stwórcę.

Kończąc ten wywód, autorka rozstrzygając kwestię, czy cechą niemieckiego oświecenia była wiara we wszechmoc rozumu, musi dać odpowiedź przeczącą: niemieckie oświecenie nie wierzyło we wszechmoc rozumu ludzkiego. Ale musi jednocześnie wskazać i na to, że filozofia tworzenia tekstów literackich i pięknego myślenia (*ars pulchre cogitandi*), bo takie było pierwotne założenie Baumgartena, gdy pisał swe dzieło *Aesthetica*, była przeznaczona dla doskonalenia się pisarzy i poetów, natomiast pozostałym śmiertelnikom zalecano czytanie literatury i oglądanie przedstawień teatralnych (jako formę treningu emocjonalnego⁵³), zakładając, że udoskonalanie niższych władz poznawczych wpłynie na wzrastającą doskonałość intelektu, na ukierunkowanie woli ku temu, co dobre, i na rozwijanie empatii. A w tym właśnie tkwi siła niedocenianych współcześnie nauk humanistycznych.

BIBLIOGRAFIA

- Adler, Hans. „Utopie und Imagination. A.G. Baumgartens Fiktionstheorie am Rande der Aufklärung”. W *Positive Dialektik. Hoffnungsvolle Momente in der deutschen Kultur*. Festschrift für Klaus L. Bergahn zum 70. Geburtstag, hrsg. von Jost Hermand, 17–28. Bern u.a.: Peter Lang Verlag, 2007.
- Alt, Peter-André. *Aufklärung. Lehrbuch Germanistik*. 2. Auflage. Stuttgart-Weimar: Metzler, 2001.
- Baumgarten, Alexander Gottlieb. *Aesthetica*. Scripsit Alexand[er]. Gottlieb Baumgarten. [Frankfurt]: Kleyb, 1750, 1758.

Baumgartens *Aesthetica* (1750/58)”, w Alexander Gottlieb Baumgarten, *Ästhetik*. Lateinisch-Deutsch, hrsg. von Dagmar Mirbach (Hamburg: Felix Meiner 2007, XV-LXXX, tutaj LXXII).

⁵¹ Też wprawdzie Baumgarten poświęcił następujące paragrafy swej *Aesthetica*: 427, 440, 441, 443, 555-557, 561-562, 564.

⁵² Tamże, s. L.

⁵³ Współczesne badania nad emocjami wskazują na to, że mózg ludzki traktuje emocje ukazywane na scenie jako całkiem realne – na tym właśnie bazowała teoria tragedii w XVIII wieku, by wspomnieć choćby Lessinga. Por. Manfred Spitzer, *Aufklärung 2.0. Gehirnforschung als Selbsterkenntnis* (Stuttgart: Schattauer, 2011) (Nachdruck der 1. Auflage Stuttgart 2010), 19–31.

- Baumgarten, Alexander Gottlieb. *Ästhetik*. Lateinisch-Deutsch. 2 Bde, hrsg. von Dagmar Mirbach. Hamburg: Felix Meiner, 2007.
- Baumgarten, Alexander Gottlieb. *Metaphysica*. Historisch-kritische Ausgabe. Übersetzt, eingeleitet und herausgegeben von Günter Gawlick und Lothar Kreimendahl. Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 2011. Polski przekład: *Metafizyka*, przeł. Jacek Surzyn. Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki, 2012.
- Baumgarten, Alexander Gottlieb.] *Alexander Gottlieb Baumgartens [...] Metaphysik*, hrsg. von Georg Friedrich Meier. Halle: Hemmerde, 1766.
- Bayle, Pierre. *Historisches und kritisches Wörterbuch*. Nach der neuesten Auflage von 1740 ins Deutsche übersetzt, auch mit einer Vorrede und verschiedenen Anmerkungen versehen von Johann Christoph Gottsched. Mit einem Vorwort von Erich Beyereuther. Hildesheim: Olms, 1975 (Nachdruck der Ausgabe Leipzig: Breitkopf, 1741–1744).
- Borchers, Stefan. *Die Erzeugung des „ganzen Menschen“*. Zur Entstehung von Anthropologie und der Ästhetik an der Universität Halle im 18. Jahrhundert. Berlin, New York: De Gruyter, 2011.
- Campe, Rüdiger. *Der Effekt der Form. Baumgartens Ästhetik am Rande der Metaphysik*. W *Literatur als Philosophie – Philosophie als Literatur*. Hrsg. von Eva Horn, Bettine Menke, Christoph Menke. München: Wilhelm Fink, 2006.
- Cassirer, Ernst. *Die Philosophie der Aufklärung*. Hamburg 2007. Przekład polski: *Filozofia oświecenia*, przeł. Tadeusz Zatorski. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2010.
- Cassirer, Ernst. *Freiheit und Form*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1975.
- Christian Thomasius 1655-1728. Interpretationen zu Werk und Wirkung: mit einer Bibliographie der neueren Thomasius-Literatur*, hrsg. von Werner Schneiders. Hamburg: Felix Meiner, 1989.
- Christian Wolffs eigene Lebensbeschreibung*. W Christian Wolff. *Gesammelte Werke*, hrsg. von Jean École u.a. Abteilung I: *Deutsche Schriften*, Bd. 10: *Biographie*, hrsg. von Hans Werner Arndt, 175–176. Hildesheim, New York: Olms, 1980.
- Coreth, Emmerich, Harald Schöndorf. *Philosophie des 17. und 18. Jahrhunderts*. 4. Auflage. Stuttgart: W. Kohlhammer GmbH, 2008.
- Franke, Ursula. „Die sinnliche Erkenntnis – was sie ist und was sie soll. Baumgartens Ästhetik-Projekt zwischen Kunstphilosophie und Anthropologie”. *Aufklärung* 20 (2008), Themenschwerpunkt: Alexander Gottlieb Baumgarten, 73–99.
- Gottsched, Johann Christoph. „Erste Gründe der gesammten Weltweisheit”. Teil I. W Johann Christoph Gottsched. *Ausgewählte Werke*, hrsg. von P[hillip] M[arshall] Mitchell, Bd. V,1. Berlin, New York: De Gruyter, 1983.
- Gottsched, Johann Christoph. „Erste Gründe der Gesammten Weltweisheit. (Praktischer Teil)”. W *Ausgewählte Werke*, hrsg. von P[hillip] M[arshall] Mitchell. Bd. V,2. Berlin, New York: De Gruyter, 1983.
- Gottsched, Johann Christoph. „Historische Lobschrift des weiland Hoch- und wohlgebohrnen Herrn Christians, des H.R.R. Freyherrn von Wolf”. W Christian Wolff, *Gesammelte Werke*, hrsg. von Jean École u.a. Abteilung I: *Deutsche Schriften*, Bd. 10: *Biographie*, hrsg. von Hans Werner Arndt. Hildesheim, New York: Olms, 1980.
- Gottsched, Johann Christoph. *Pierwsze prawdy / Caley / FILOZOFII / w których / Wszystkie Filozofskie Nauki / przywoitym porządkiem wyłożone i na / dwie części podzielone są; / Kwoli tym, którzy publiczne w Akade- / Miach lekcyę biorą. / Napisane / Z przydatkiem krotkicy Historji Filozof- / skicy, tudziesz potrzebnych figur / i reiestru rzeczy. / przez / JANA KRZYSZTOFA GOTTSCHEDA / Orydnaryinego Logiki i Metafizyki Extraordyna-*

- ryinego Poëtyki Professora, Wielkiego Xsiążęcego / Kollegium Kollegi, po kilkakroć / AKADEMII LIPSKEY REKTORA / Po Polsku tłumaczone / z Przedmową J.P. Wawrzyńca / Mitzlera de Kolof. / Część Theoryczna[!] albo uważająca Edycyi / czwartej poprawioney i pomnożonéy. // w WARSZAWIE/ Drukarni Mitzlerowskiej Roku 1760.*
- Grzesiuk, Ewa. *Das Faszinosum Mensch. Das Interesse am Menschen im Nexus von Philosophie, Ästhetik und Literatur in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts in Deutschland*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2013.
- [Haller, Albrecht von.] *Gedichte des Herrn von Haller*. Achte Auflage. Zürich: Heidegger und Compagnie, 1762 [1. wyd. 1732].
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. „Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. Dritter Teil. Neuere Philosophie. II. Abschnitt: Periode des denkenden Verstandes”. W *Werke in zwanzig Bänden*, Bd. 20. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1979.
- Hinske, Norbert. „Wolffs empirische Psychologie und Kants pragmatische Anthropologie. Zur Diskussion über die Anfänge der Anthropologie im 18. Jahrhundert”. *Aufklärung* 11 (1996): 99–107.
- Hinske, Norbert. „Wolffs Stellung in der deutschen Aufklärung”. W *Christian Wolff 1679-1754. Interpretationen zu seiner Philosophie und deren Wirkung*, hrsg. von Werner Schneiders, 306–319. Hamburg: Felix Meiner, 1983.
- Hutcheson, Franz. *Sittenlehre der Vernunft, aus dem Englischen übersetzt*. Erster Band. Leipzig: Wendle 1756, Zweiter Band. Leipzig: Wendle 1756 [=Introduction to Moral Philosophy. Glasgow: [s.n.], 1755].
- Kant, Immanuel. *Vorrede zur zweiten Auflage Kritik der reinen Vernunft*. Riga: Bey Johann Friedrich Hartknoch 1787 (1. Aufl. 1781), XXXVI-XXXVII.
- Kimpel, Dieter. „Christian Wolff und das aufklärerische Programm der literarischen Bildung”. W *Christian Wolff 1679-1754. Interpretationen zu seiner Philosophie und deren Wirkung*, hrsg. von Werner Schneiders, 203–236. Hamburg: Felix Meiner, 1983.
- Kozak, Piotr. *Wychować Boga. Estetyka antropologiczna Alexandra Gottlieba Baumgartena na tle myśli niemieckiej pierwszej połowy XVIII wieku*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2013.
- Lehmann, Gerhard *Kants Tugenden. Neue Beiträge zur Geschichte und Interpretation der Philosophie Kants*. Berlin, New York: De Gruyter, 1980.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Teodycea. O dobroci Boga, wolności człowieka i pochodzeniu zła*, przeł. Małgorzata Frankiewicz, Wstęp: Jerzy Kopania. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001.
- Meier, Georg Friedrich. *Frühe Schriften zur ästhetischen Erziehung der Deutschen*. Tl. 1: *Das Streben nach den philosophischen Grundsätzen einer neuen deutschen Dichtung*. Mit Textkommentar, Zeittafel und einem Nachwort herausgegeben von Hans-Joachim Kertscher und Günter Schenk. Halle/Saale: Hallescher Verlag, 1999; Tl. 2: *Der „kleine Dichterkrieg“ zwischen Halle und Leipzig*. Mit Textkommentaren, Zeittafeln und einem Nachwort herausgegeben von Hans-Joachim Kertscher und Günter Schenk. Halle/Saale: Hallescher Verlag, 2000; Tl. 3: *Philosophische Ästhetik – Literaturtheorie – Neue Deutsche Literatur*. Mit Textkommentar, Zeittafeln und einem Nachwort herausgegeben von Hans-Joachim Kertscher und Günter Schenk. Halle/Saale: Hallescher Verlag, 2002.
- Meier, Georg Friedrich. *Versuch einer allgemeinen Auslegungskunst*, hrsg. von Axel Bühler und Luigi Cataldi Madonna. Hamburg: Felix Meiner, 1996.
- [Meier, Georg Friedrich.] *Georg Friedrich Meiers ... Metaphysik*. Erster Theil. Hemmerde, 1755.
- Mirbach, Dagmar. „Einführung zur fragmentarischen Ganzheit von Alexander Gottlieb Baumgartens Aesthetica (1750/58)”. W *Alexander Gottlieb Baumgarten, Ästhetik*. Lateinisch-Deutsch, hrsg. von Dagmar Mirbach, XV-LXXX. Hamburg: Felix Meiner, 2007.

- Mittelstrass, Jürgen. *Neuzeit und Aufklärung. Studien zur Entstehung der neuzeitlichen Wissenschaft und Philosophie*. Berlin, New York: De Gruyter, 1970.
- Nach der Sozialgeschichte. Konzepte für eine Literaturwissenschaft zwischen Historischer Anthropologie, Kulturgeschichte und Medientheorie*, hrsg. von Martin Huber i Gerhard Lauer. Tübingen: Niemeyer, 2000.
- Pöcker, Markus. *Stasis und Wandel der Rechtsdogmatik. Von der rationalistischen Rechtsvorstellung zu einer rechtstheoretische angeleiteten Dogmatik des Öffentlichen Rechts*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2007.
- Rüdiger Campe. *Spiel der Wahrscheinlichkeit. Literatur und Berechnung zwischen Pascal und Kleist*. Göttingen: Wallstein, 2002.
- Schiller, Friedrich. *Sämtliche Werke in zwölf Bänden*. Band 10. Stuttgart und Tübingen: Cotta, 1838.
- Schmidt, Jochen. *Die Geschichte des Genie-Gedankens in der deutschen Literatur, Philosophie und Politik 1750-1945*. Bd. 1: *Von der Aufklärung bis zum Idealismus*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1985.
- Schübler, Werner, i Christine Görgen. *Gott und die Frage nach dem Bösen. Philosophische Spurensuche: Augustin – Scheler – Jaspers – Jonas – Tillich – Frankl*. Berlin: Lit Verlag, 2011.
- Schübler, „Das Übel als ‚privatio boni‘. Herkunft, Bedeutung und Aktualität dieser Lehre”. *Prima Philosophia* 14/2 (2001): 123–131.
- Schwaiger, Clemens. *Alexander Gottlieb Baumgarten – ein intellektuelles Porträt. Studien zur Metaphysik und Ethik von Kants Leitautor*. Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 2011.
- Simonis, Walter. *Schmerz und Menschenwürde. Das Böse in der abendländischen Philosophie*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2001.
- Spitzer, Manfred. *Aufklärung 2.0. Gehirnforschung als Selbsterkenntnis*. Stuttgart: Schattauer, 2011 (Nachdruck der 1. Auflage Stuttgart 2010), s. 19-31.
- Stark, Werner. „Kantiana ohne Kiste. Überraschender Fund in Danzig”. *Neue Zürcher Zeitung* z 20.12.2000.
- Thomasius, Christian. *Einleitung Zu der Vernunft=Lehre [...]*. 5. und correctere Auflage. Halle: Salfeld, 1719, s. 19. [1. wyd. Halle 1691].
- Urbanowska, Irena. *Von der Aufklärung bis zur Romantik*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, 2001.
- Vedder, Björn. *Wilhelm Heinse und der so genannte Sturm und Drang. Künstliche Paradiese der Natur zwischen Rokoko und Klassik*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2011.
- Vermischte Beyträge zur Philosophie und den schönen Wissenschaften*. Ersten Bandes erstes Stück. Breslau 1762.
- Wolff, Christian. *Ausführliche Nachricht von seinen eigenen Schrifften die er in deutscher Sprache von den verschiedenen Theilen der Welt-Weisheit herausgegeben auf Verlangen ans Licht gestellet*. Franckfurt am Mayn: Andreä und Hort, 1726.
- Wolff, Christian. *Philosophia prima sive ontologia methodo scientific[a] pertractata, qua omnis cognitionis humanae principia continentur*. Francofurti et Lipsiae: Renger, 1736.
- Wolff, Christian. *Psychologia empirica methodo scientifica pertractata, qua ea, quae de anima humana indubia experientiae fide constant, continentur et ad solidam universae philosophiae practicae ac theologiae naturalis tractationem via sternitur*. Francofurti & Lipsiae: Renger, 1732.
- Wolff, Christian. *Psychologia rationalis methodo scientifica pertractata, quae ea de anima humana indubia experientiae fide innotescunt, per essentiam et naturam animae explicantur, et ad intimiorem naturae ejusque auctoris cognitionem profunda proponuntur*. Francofurti & Lipsiae: Renger, 1734.

- Wolff, Christian. *Vernünfftige Gedancken von den Kräfte[n] des menschlichen Verstandes und ihrem richtigen Gebrauche in Erkä[n]t[n]iß der Wahrheit, den Liebhabern mitgetheilet*. Halle im Magdeb.: Renger, 1744. 12. Aufl. (= Deutsche Logik)
- Wolff, Christian. *Vernünfftige Gedancken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, und allen Dingen überhaupt, Den Liebhabern der Wahrheit mitgetheilet von Christian Freyherrn von Wolffen [...]*. Halle 1751.
- [Wolff, Christian.] *Herrn Christian Wolfs / Königl. Preuß. Geheimen Raths, ... / Natürliche / Gottesgelahrheit / nach beweisender Lehrart / abgefasset. / Zweyter Theil, / Darin die / Wirklichkeit und Eigenschaften / Gottes / Aus dem Begriff des vollkommensten Wesens / und der / Natur der Seele bewiesen, / Wie auch / die Gründe der Gottesverleugnung / Deisterey, Fatalisterey, Spinozisterey / und andern schädlichen Irrthümer / von GOTT / über den Haufen gestossen werden. / Aus der lateinischen Urkunde übersetzt. / Halle: Renger, MDCC XLIII [1744].*

THE GERMAN ENLIGHTENMENT
VS. THE FAITH IN THE OMNIPOTENCE OF HUMAN REASONING

Summary

Based on the texts of philosophers (such as Georg Wilhelm Leibniz, Christian Thomasius, Christian Wolff, Alexander Gottlieb Baumgarten, Georg Friedrich Meier), the author has analyzed the trend that make up the notion of the Enlightenment: the enlightenment paradigm gnoseology imperfections of human cognitive powers that Leibniz called as *malum metaphysicum* (*Théodicée*). This assumption contradicts the currently widespread thesis-myth of the faith of the Enlightenment in the omnipotence of human reasoning.

This paradigm of Leibniz takes Wolff, his students Johann Christoph Gottsched and A.G. Baumgarten, the founder of aesthetics. Awareness of the imperfections of a human cognitive apparatus on the one hand and the belief in the possibility of its improvement on the other hand has allowed Leibniz to formulate the postulate to create a “logic of sense cognition”, science analogous to a classical logic. This postulate is repeated by Wolff and his students, but only Baumgarten forms the basis of aesthetics, that is called *gnoseologia inferior* and *ars pulchre cogitandi*. In the opinion of the author, aesthetics is the only form available to the human being to overcome the metaphysical evil.

Translated by Dorota Kędzierawska

Key words: German Enlightenment; *malum metaphysicum*; a myth of the faith in the omnipotence of human reasoning; Georg Wilhelm Leibniz; Christian Thomasius; Christian Wolff; Christoph Gottsched; Alexander Gottlieb Baumgarten; Georg Friedrich Meier.